

Gökçearslan-Çifci, E. ve Tören, Z. (2019). Torun Bakımı Veren Büyük Ebeveynleri Yeniden Düşünmek: Sosyal Hizmet Alanına Bir Katkı. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(3), 988-1004.

Derleme

Makale Geliş Tarihi: 18.03.2019
Makale Kabul Tarihi: 21.06.2019

TORUN BAKIMI VEREN BÜYÜK EBEVEYNLERİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: SOSYAL HİZMET ALANINA BİR KATKI¹

Rethinking Grandparents Who Provide Care For Their Grandchildren: A Contribution To Social Work Field

Elif Gökçearslan Çifci*

Zeliha Tören**

*Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-8627-5985

**Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü-Arş, Gör., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-0074-6625

ÖZET

Kapitalizmin küreselleşmesi, toplumsal yapının değişmesi, çalışma saatlerinin artması ve buna paralel hem kadınların hem de erkeklerin ücretli iş gücüne katılması sonucu ailedeki çocuk bakım işi büyük ebeveynler tarafından yerine getirilebilmektedir. Büyük ebeveynlerin çocuk bakmaları onların iyilik halini genel olarak olumlu etkilemektedir. Bununla birlikte büyük ebeveynlerin yeni ve beklenmedik bir rol oynamaya başlamaları, psikolojik-fiziksel sağlık durumları, finansal durumları ve torunları ile yaşadıkları sorunlar nedeniyle de psikolojik ve sosyal hayatları olumsuz olarak etkilenebilmektedir. Bu sorunların çözümü konusunda sosyal hizmet politika ve uygulamaları büyük rol oynamaktadır.

Türkiye’de torunlarına bakım veren büyük ebeveynlerin sayısı istatistiki verilerle sabit değildir. Ancak gözlemden gelen bilgiye göre torun bakımı veren büyük ebeveyn oranının günden güne arttığı görülmektedir. Var olan sorunların giderilebilmesi adına ülkeler çeşitli politika ve programlar doğrultusunda büyük ebeveynlerin sorunlarını çözüp psiko-sosyal iyilik hallerini

---

¹ Bu makale ASOS 5. Uluslararası Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler sempozyumunda sunulan “Torun Bakımı Veren Büyük Ebeveynlerin Psiko-Sosyal Sorunları ve Sosyal Hizmet Bağlamında Çözüm Önerileri” başlıklı bildirden geliştirilerek hazırlanmıştır.

arttırmayı amaçlamaktadırlar. Türkiye’de de yaşlı ve engellilere bakım veren kişiler ile ilgili sosyal hizmet politikaları uygulanmaktadır. Ancak; tam zamanlı veya yarı zamanlı bakım veren büyük ebeveynlerle ilgili politika ve uygulamalarda bir açıklık olduğu fark edilmiştir. Bu makalede mevcut eksikliğin giderilmesi ve büyük ebeveynlerin hayat kalitelerinin artırılması amacıyla öncelikle büyük-ebeveynlerin psiko-sosyal sorunlarından bahsedilmiş daha sonra problemlerin giderilmesi amacıyla makro boyutta (sosyal politika), mezo boyutta (okul sosyal hizmeti, destek grupları), mikro boyutta (vaka yönetimi, danışmanlık) öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Büyük ebeveyn, bakım verme, psiko-sosyal sorunlar, sosyal politika, sosyal hizmet.

ABSTRACT

As a result of globalization of capitalism, change of social structure, increase of working hours and the involvement of both men and women in paid labour, child care in the family can be carried out by grandparents. Grandparents' child care generally positively effects their well-being. However, grandparents' psychological and social lives can be adversely affected because of the new and unexpected role of them, their psychological-physical conditions, financial conditions and problems faced with their grandchildren. Social work policies and practices play a major role in solving these problems.

In Turkey, the rate of grandparents who care for their grandchildren is not fixed by statistical data. However, according to the information from the observation, the number of grandparents who care for grandchildren is increasing day by day. In order to solve current problems, countries aim to solve the problems of grandparents and increase their psychosocial well-being in accordance with various policies and programs. In Turkey, there is a gap in policies and practices related to grandparents' providing full-time or part-time care. In this article, at first we discussed the psychosocial problems of grandparents in order to eliminate existing deficiencies and to enhance the quality of their lives and later some recommendations are took part in the macro-size (social policy), mezo size (school social work, support groups), micro-size (case management, counseling) to solve the problems.

Key Words: Grandparents, care, psycho-social problems, social policy, social work.

GİRİŞ

Kapitalist sistemin hızını arttırarak işlemeye devam etmesi, değişen anlayışlar ve toplum yapısı, artan çalışma saatleri, kadınların ücretli iş gücüne katılma oran ve süresindeki artış nedeniyle çocukların bakım ihtiyaçlarının kim tarafından karşılanacağı bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda devreye çözüm olarak genellikle aile sisteminin bir parçası olan büyük ebeveynler girmektedir. Tam da bu noktada problemleri kendi içinde herhangi bir organizasyonel destek almaksızın çözen geniş aile sistemi de toplumlar için bir “güvenlik ağı” olarak kabul

edilmektedir (Settles, 2009). Geniş aile içinde oluşturulan bu ağ ve kuşaklararası dayanışma sayesinde geçiş ve kriz dönemlerinde ortaya çıkan sorunlar hafifleyebilmektedir. Bazı durumlarda büyük ebeveynler torunlarına yardımcı olarak bakım verme rolünü üstlenirken bazı durumlarda da torun bakımını neredeyse tamamen üstlenmekte hatta bazen çocuğun velayetini bile alabilmektedirler. Torunlarına bakım veren büyük ebeveynlerin 2 grupta kategorize edilebileceği düşünülmektedir. İlki annenin, babanın veya hem anne hem de babanın; kronik bir hastalığının olması, cezaevinde olması veya madde bağımlısı olması gibi nedenlerle torunlarına tam zamanlı olarak birincil bakım veren büyük ebeveynlerden oluşmaktadır. İkincisi ise anne, baba veya anne-babalarının ücretli iş gücüne katılmaları ve çocuk bakımını karşılayamamaları nedeniyle torunlarına yardımcı rolde ikincil bakım hizmeti verenlerdir.

İstatistiki verilere ve yapılan çalışmalara bakıldığında zaman büyük ebeveyn bakımının dünya genelinde artış gösterdiği görülmektedir. Avrupa genelinde de büyük ebeveynler torun bakımı konusunda büyük rol oynamaktadırlar. Buna rağmen verilen bakımın yoğunluğu ülkelere göre önemli ölçüde değişmektedir (DiGessa, vd., 2016). Örneğin, büyük ebeveyn bakımı Amerika'da gün geçtikçe önemli bir artış göstermektedir (Baker, 2008). Avustralya'da da en popüler bakım şekillerinden biridir (Jenkins, 2010). Yine pek çok Çinli büyük ebeveyn için de torun bakımı sıradan bir deneyimdir (Chen ve Liui 2012). Büyük ebeveynlerin genel olarak yüksek kaliteli ve ücretsiz bakım vermesi nedeniyle bu bakım türü tercih edilebilecek en iyi seçenek olarak düşünülmektedir. (Whellock ve Jones, 2002). Büyük ebeveynlerin bakım verme oranlarının yükselmesinin altında yatan temel sebebin bu gerçeklik olduğu tahmin edilmektedir.

Literatüre bakıldığında büyük ebeveynler ile ilgili yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak akrabalık veya bakım çalışmaları adı altında yapıldığı bununla birlikte hemşirelik, sosyal hizmet vb. alanlarda da çalışmaların olduğu görülmektedir. Ancak sosyal hizmet alanında verilen eserlerin sayısının azlığı dikkat çekmektedir. Büyük ebeveynlerin yaşadıkları sorunların detaylı bir şekilde ortaya çıkarılması ve bu sorunların giderilmesi amacıyla yapılacak akademik çalışmaların ivedi bir şekilde artması gerektiği düşünülmektedir.

Yapılan çalışmalar, verilen torun bakımını kabul etmenin ve torun bakım miktarının büyük ebeveynin yaşı, cinsiyeti ve torunun kızının veya oğlunun çocuğu olması gibi faktörler nedeniyle etkilendiğini göstermektedir (Smorti, vd., 2012). Bunun yanında

pek çok büyük ebeveyn de torun bakımı noktasında isteksiz olmalarına rağmen bu yeni role mecbur bırakılabilmektedirler (Newsome ve Kelly, 2005).

Torunlarına birincil ve ikincil derecede bakım veren büyük ebeveynlerin verdikleri emek ve aldıkları sorumluluk oranı elbette farklıdır. Ancak ikincil bakım veren büyük ebeveynler de gün boyu hatta bazen de yatılı bakım verebilmektedirler. Bu gibi durumlarda torunları için gerçek ebeveynlerinden daha fazla bakım emeği de sarf edebilmektedirler. Fuller-Thomson ve Minkler (2001)' in çalışmaları da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Araştırmalarının sonuçlarına göre haftada otuz saatten fazla ikincil bakım veren büyük ebeveynlerin hayatlarının birincil bakım veren büyük ebeveynlerle büyük bir benzerlik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda ikincil bakım veren büyük ebeveynlerin de neredeyse birincil bakım veren büyük ebeveynler kadar bakım yüküne sahip oldukları düşünülmektedir. Değişen hayat tarzlarıyla birlikte de torun bakımı veren büyük ebeveynler çeşitli psiko-sosyal sorunlar da yaşayabilmektedirler.

Bu noktada sosyal hizmet politika ve uygulamaları da büyük ebeveynlerin sorunlarının giderilmesi konusunda büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ise özellikle büyük ebeveynler için uyarlanan sosyal hizmet temelli politikaların eksikliği göze çarpmaktadır. Konu ile ilgili kesin bir veri olmamasına rağmen değişen toplumsal yapı ve kadınların çalışma oranlarındaki artış (bkz. TÜİK İşgücü İstatistikleri, 2009-2018) temel alınarak torun bakımı veren büyük ebeveyn oranının günden güne arttığı tahmin edilmektedir.

Bu çalışmada torunlarına bakım veren büyük ebeveynlerin psiko-sosyal durumları literatürden yararlanılarak ortaya konulacak ve daha sonra olası sorunların çözülmesi adına önerilerde bulunulacaktır. Çalışmaya başlamadan önce ulusal ve uluslararası literatür taranmış ve ulusal literatürde sosyal hizmet ve büyük ebeveyn meselesini direkt olarak ele alan bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle yapılan çalışmanın hem toplumsal bir farkındalık uyandırması hem de alanda yapılması beklenen sosyal hizmet politika ve uygulamaları için bir çerçeve oluşturması beklenmektedir.

TORUN BAKIMI VEREN BÜYÜK EBEVEYNLERİN PSİKO-SOSYAL DURUMLARI

Psikolojik Durum

Bakım verme rolü büyük ebeveynin amaçlı bir hayat yaşadıkları hissini arttırırken ailesinin iyilik halini ve kimliğini devam ettirdiği hissine katkı sağlamaktadır (Giarrusso, vd., 2000, akt: Haylship vd., 2005). Ayrıca genel olarak aktif anlamda büyük ebeveynlik yapan kişiler daha bağımsız bir hayat yaşayan pasif büyük ebeveynlere

göre hayatlarının daha anlamlı olduğunu düşünmektedirler (Mahne ve Klingebiel-Motel, 2012).

More ve Rosenthal (2014)'in ikincil bakım veren büyük ebeveynlerle yaptığı araştırmada da büyük ebeveynlerin hayatı yaşamaya değer olarak gördükleri, üretken hissettikleri ve yaşamlarından memnun oldukları görülmüştür. Bununla birlikte psikolojik iyilik hali ve torun bakımı arasındaki ilişki büyük ebeveynlerin sosyo-demografik özellikleri, sahip oldukları sosyal kapital ve bakım verme yoğunluğa göre değişmektedir (Kim, vd., 2017).

(Kelley, vd., 2000)' in birincil bakım veren büyük ebeveynlerle yaptığı çalışmada da psikolojik durumun aile kaynaklarının durumu, sosyal destek oranı ve fiziksel sağlık durumundan etkilendiğini tespit etmiştir. Sağlık durumu yeterince iyi olmayan, aile kaynakları ve sosyal desteği az olan kişilerin daha yüksek oranlarda stres yaşamaya eğilimli oldukları görülmüştür.

Sosyal servisten destek alan ve aktif bir şekilde büyük ebeveynlik yapan kişilerle yapılan çalışmada da kişilerin kısıtlanan sosyal hayat, çocukların davranış problemleri ve çocuklarla ilgili gelecek kaygıları nedeniyle de stres yaşadıklarını görülmüştür (Gladstone, vd., 2009).

Büyük ebeveynler hayatlarının son evrelerinde üzerlerine yüklenen beklenmedik görevlerle birlikte güçsüz hissedebilmekte, bunalabilmekte ve strese girebilmektedirler (Cox, 2002). Zaten torun bakımı ve depresyon arasında nedensel bir ilişki bulunmaktadır (Bluestein, vd., 2004).

Muller ve Litwin (2011)'in çalışmasında büyük ebeveynlerin bakım konusunda oynadıkları merkezi rolün yoğunluğu ile psikolojik iyilik hali arasında negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani büyük ebeveynlerin aldığı sorumluluk ve verdikleri bakım emeği ne kadar fazla ise psikolojik olarak olumsuz etkilenme hallerinin de o kadar arttığı görülmüştür. Dowdell (1995) de yaptığı çalışmada büyük ebeveynlerin bakım verme ve stres oranları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yine McGarrigle vd. (2018) de yaptıkları araştırmada büyük ebeveynlerin yoğun olarak bakım vermelerinin depresif belirtilerin ortaya çıkması ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Buna rağmen büyük ebeveynlerin hayat kaliteleri ve sağlık durumlarının yaptıkları işin zorluğu veya torunların davranışsal sorunları olan zor kişiler olması nedeniyle önemli oranda etkilenmediği durumlar da bulunmaktadır. Yaşam kalitesini ve sağlık durumunu etkileyen asıl etkenin büyük ebeveynin torununu nasıl gördüğü ile ilgili de olabilmektedir. Buradan hareketle büyük ebeveynin torununu zorluk kaynağı olarak

görüp görmeme durumunun yaşam kalitesini etkileyen temel nokta olduğu anlaşılmaktadır (Triado vd., 2014).

Sands, vd. (2005)'in yaptığı çalışma da bu gerçeği destekler niteliktedir. Yapılan çalışmaya göre büyük ebeveynlerin esenlik durumlarının torun bakımı ile ilgili stres algıları ve sahip olunan kaynaklar doğrultusunda olumlu veya olumsuz olarak etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, torun bakım hizmeti vermenin genel olarak büyük ebeveynlerin kendini daha iyi hissetmesine ve psikolojik iyilik hallerinin artmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte özellikle birincil bakım veren veya uzun saatler yoğun bakım veren ikincil büyük ebeveynlerin de psikolojik iyilik halinin olumsuz olarak etkilendiği görülmektedir. Ayrıca büyük ebeveynlerin sahip oldukları destek kaynaklarının ve torun bakımı ile ilgili stres algılarının da psikolojik iyilik halinin belirlenmesinde önemli birer etken olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak bakım verme yoğunluğunun, destek kaynaklarının ve büyük ebeveynlerin stres algılarının da iyilik halini etkilediği görülmektedir.

Sosyal Hayat

İnsanların sosyal yaşamları çoğunlukla buldukları yaşam evrelerine göre değişiklik göstermektedir (bkz. Erikson, 1982). Geleneksel ailenin çözülmesi, artan coğrafi hareketlilik, çalışma yaşındaki değişim vb. nedenlerle özellikle yaşlılıkla birlikte izolasyon, yalnızlık gibi duygular artmaktadır (Tomaka vd., 2006).

Oysa sosyal hayatı zenginleştiren, arkadaşları ziyaret etme ve arkadaşlar tarafından ziyaret edilme, sosyal kültürel aktiviteler, bahçe işleri ve diğer hobilerle uğraşma gibi bireysel olarak yapılan aktivitelerin sosyal hayatı zenginleştirdiği ve ölüm riskini dahi azaltabildiği tespit edilmiştir (Lennartsson ve Silverstein, 2001). Ancak özellikle birincil bakım veren büyük ebeveynlerin sosyal hayatları sahip oldukları sorumluluk ve yoğun olarak bakım vermeleri nedeniyle kısıtlanabilmektedir (Gladstone, 2009; Jenderek, 1994).

Bu durum göz önünde bulundurulduğunda pek çok büyük ebeveyn kendisini izole olmuş hissedebilmektedir (Fuller-Thomson ve Minkler, 2000). Wohl, vd. (2003)' in yaptığı çalışmada da büyük ebeveynlerin kendilerini çoğunlukla izole ve görünmez hissettikleri ortaya çıkmıştır. Bu kişiler kendilerini hem kendi yaşlıları hem de daha genç ebeveyn grupları içinde izole olmuş ve dışlanmış hissedebilmektedirler. Aynı zamanda aktif bakım verme rolü nedeniyle de arkadaşlarını da kaybedebilmektedirler. Yakın arkadaş ve akraba desteği de sosyal yaşam kalitesini arttıran önemli

etmenlerdir. Ve bu tür destekler büyük ebeveynlerin çocuk yetiştirirken karşılaştıkları zorlukların hafiflemesine yardımcı olmaktadır.

Literatürdeki bilgilerden anlaşıldığı üzere torun bakım vermenin uzun bir zamanı kapsamaması nedeniyle büyük ebeveynlerin hayat tarzları değişmekte, sosyal ortamlarından ve arkadaşlarından uzak kalabilmektedir. Sahip oldukları sosyal desteğin yetersizliği veya yokluğu da büyük ebeveynlerin iyilik hallerini olumsuz olarak etkileyebilmektedir.

TORUN BAKIMI VEREN BÜYÜK EBEVEYNLERİN PSİKO-SOSYAL SORUNLARINA YÖNELİK SOSYAL HİZMET MÜDAHALE ÖNERİLERİ

Büyük ebeveynler; yoğun bakım verme, sağlık durumunda yaşanan bozulmalar, sosyal hayatlarında yaşanan olumsuz değişimler, ruhsal dünyalarında yaşadıkları sorunlar, sorunları çözme becerilerinden yoksun olma ve sosyal destek eksikliği gibi nedenlerle psikolojik ve sosyal sorunlar yaşayabilmektedirler. Bu noktada sosyal hizmet mesleği makro-mezzo-mikro boyuttaki müdahaleler yoluyla bireylerin psiko-sosyal iyilik hallerini arttırmaya yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle, ilk olarak makro boyutta sosyal politikalar yoluyla büyük ebeveynlerin sosyal hakları garanti altına alınıp sosyal hizmet uygulamalarının yolu açılması gerektiği düşünülmektedir. Mezzo boyutta, okul sosyal hizmeti ve destek grupları ile bireylerin hayat kalitelerini yükseltecek uygulamaların hayata geçirilmesi tavsiye edilmektedir Mikro boyutta ise vaka yönetimi paradigması veya aile danışmanlığı yöntemleriyle yapılacak müdahalelerin bireylerin iyilik halini artırılması adına oldukça işlevsel olacağı düşünülmektedir.

Makro Boyutta Öneriler

İlk olarak büyük ebeveynlerin hayat kalitelerini yükseltmek amacıyla makro boyutta sosyal politikaların üretilmesi için çalışılması gerektiği düşünülmektedir. Bu alanda üretilen sosyal politikalar aracılığıyla büyük ebeveynlerin sosyal haklarının yasalarla garanti altına alınabileceği ve ihtiyaç duyulan müdahalelerin uygulamaya konulması için bir yol açılacağı düşünülmektedir.

Gerekli politikaların üretilmesi ve verimli uygulamaların hazırlanabilmesi amacıyla öncelikle büyük ebeveynler ve torunlar ile ilgili detaylı bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle "Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından Türkiye'de torun bakımı veren büyük ebeveynlerin haritasının çıkarıldığı kapsamlı bir araştırmanın yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu araştırma kapsamında; bakım veren büyük ebeveynlerin; sayısı, hangi nedenle bakım verdiği, ne yoğunlukta bakım verdiği, bakım kapsamında ne gibi iş ve aktivitelerle ilgilendiği, psiko-sosyal sorunları,

ekonomik sorunları, sağlık sorunları ve bakım verirken karşılaştıkları zorluklar tespit edilmelidir.

Bunun yanı sıra büyük ebeveyn bakımı alan çocuk ve ergenlerin; sosyo-demografik bilgileri, psiko-sosyal sorunları, akademik alanda ve sağlık ile ilgili yaşadıkları deneyimlerin ortaya çıkarılmasının da bütüncül bir aile danışmanlığı hizmeti verilmesi konusunda yararlı olacağı tahmin edilmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerden yararlanılarak uygun bir aile danışmanlığı programı oluşturulmalıdır. Oluşturulan program kapsamında aile hekimleri aracılığıyla hedef kitledeki ailelere ulaşılabileceği ve programın kolaylıkla yaygınlaştırılabileceği düşünülmektedir.

“Büyük Ebeveyn Temelli Aile Danışmanlığı Programı” nın Sosyal Hizmet Merkezlerinin Eğitim ve Danışmanlık Birimlerince yürütülmesinin uygun olacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte 5393 sayılı belediye kanuna göre belediyelerin görev ve sorumlulukları arasında sosyal hizmet faaliyetlerini yapmak veya yaptırmak da bulunmaktadır. Bu kanuna dayanarak, belediyelerin de torun bakımı veren büyük ebeveyn içeren aileler için yapabileceği sosyal hizmet temelli programların büyük önem taşıdığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda belediyelerin sosyal hizmet birimleri altında; danışmanlık, grup çalışması, psiko-eğitim gibi hizmetler vermeleri önerilmektedir. Bunun yanı sıra belediyelerin ayrıca Dede-Torun merkezleri/evleri (bkz. Esenler Bld., Pursaklar Bld.) kurmaları önerilmektedir. Bu merkezlerde oyun odası, masal odası, hobi ve sanat atölyesi, el-ışi atölyesi, çocuk parkı, şark köşesi gibi çeşitli aktivitelerin yapılacağı alanlar bulunmaktadır. Bu ortamların hem büyük ebeveynlerin hem de çocukların psiko-sosyal iyilik halini arttıracacağı tahmin edilmektedir (Esenler Belediyesi, 2019).

Özetle makro boyutta yapılması önerilen çalışmaların arasında öncelikle Türkiye'deki bakım veren büyük ebeveynler ve bakım hizmeti alan çocuk ve ergenlerle ilgili kapsamlı araştırma yapılması, gerekli bilgilerin toplanması, istek ve ihtiyaçların ortaya koyulması gerektiği düşünülmektedir. Sonrasında ise elde edilen bilgiler ışığında sosyal politika ve sosyal hizmet uygulama programlarının oluşturulması tavsiye edilmektedir. Bu tavsiyelerin genelde toplumsal işlevselliğe katkı sağlayacağı özel olarak da büyük ebeveyn temelli ya da yardımcı ailelerin iyilik haline büyük ölçüde etki edeceği düşünülmektedir.

Mezzo Boyutta Öneriler

Mezzo boyutta ise hem okul sosyal hizmeti hem de çok yaygın kullanılmayan destek grupları ile sosyal çalışmanın büyük ebeveynlerin hayatını olumlu anlamda

etkileyeceği düşünülmektedir. Beklenen kazanımların nasıl elde edileceği aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Okul Sosyal Hizmeti:

Okul sosyal hizmetinin amacı öğrencilerin okul başarı seviyesinin artırılmasıdır. Okul başarısı ise bir öğrencinin akademik, duygusal ve sosyal yeterliliğini de içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Okul sosyal hizmet uzmanı da öğrencinin bu alanlardaki eksikliklerini gidermek amacıyla yardımcı olmayı hedeflemektedir (Jarolmen, 2017:51). Zaten, akraba ve yakın bakımı altında olan çocukların akademik başarıları ve gelişimsel durumları da yaşıtlarına göre daha geri bir seviyede olabilmektedir (Dubowitz ve Sawyer: 1994).

Torun bakımı veren büyük ebeveynlere yardım etme noktasında okul sosyal hizmet uzmanları (SHU) çok önemli bir pozisyonda bulunmaktadır (Newsome ve Kelley, 2006; Cox, 2007).

Öncelikle okul SHU'ları büyük ebeveyn bakımı alan öğrencinin durumunu sistem kuramı ve ekolojik yaklaşım çerçevesinde değerlendirip sorunları ortaya koymalı ve bu problemlerin çözümü için danışan sitemindeki kişilerle birlikte bir yol haritası çıkarmalıdır. Sonrasında bu çerçevede müdahale edilmesi gereken sorunlu sistemlere müdahale edilmelidir. Bu sistemler çocuk ve çevresindeki sitemler olabileceği gibi büyük ebeveyni ve akrabalarını da içeren geniş bir yelpazeyi kapsayabilmektedir.

Yapılacak hizmetlerde ilk olarak öğrenciye bireysel danışmanlık sağlanmalıdır. Okul SHU'su konumu nedeniyle çocuğun davranışlarını yeterli miktarda ve sağlıklı bir şekilde gözlemlene şansına sahiptir. Bunun yanında çocuğun arkadaşlarından ve diğer öğretmenlerinden de daha sağlıklı görüş alabilme vb. imkanları da bulunmaktadır. Bu elverişli durumun öğrencinin sorunlarının değerlendirilmesi ve çözümü konusunda verimliliği arttırdığı düşünülmektedir.

Okul sosyal hizmet uzmanları büyük ebeveynler için bireysel danışmanlık da sağlayabilmektedirler (Cox, 2007). Bunun yanında, müfredat ve okul hayatı ile ilgili bilgileri eskimiş ve becerileri gerilemiş olan büyük ebeveynler de torunlarına akademik alanda yardım konusunda zorlanabilmektedirler. Ayrıca torunların gelişim dönemleri hakkında bilgi sahibi olma ve öğretmenlerden torunları ile ilgili geri bildirim almaya ihtiyaç duyabilmektedirler. Bu noktada okul SHU'larının büyük ebeveynlere destek vermeleri ve hayatlarını kolaylaştırmaları büyük önem taşımaktadır (Grant vd., 1997). Verilen danışmanlık hizmetinin büyük ebeveynin iyilik halini ve buna paralel çocuğun iyilik halini de arttıracığı tahmin edilmektedir. Bu hizmetin Sosyal Hizmet Merkezleri

veya belediye dışında sağlanmasının danışman seçme çeşitliliğini arttırmasını sağlayacağı da düşünülmektedir.

Okul sosyal hizmet uzmanları öğrencinin durumunu ekolojik bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirerek sorunlarını tespit etmektedir. Sorunların çözümü için de okul, arkadaş çevresi, büyük ebeveyn vd. sistemleri de göz önünde bulundurarak sorunların çözümü konusunda aktif rol oynamaktadır. Okul sosyal hizmetinin, özellikle torunun hayatını merkeze alarak tüm ailenin yaşam kalitesinin yükseltilmesi amacıyla uygulanabilecek oldukça etkili bir yöntem olacağı düşünülmektedir.

Destek Grupları:

Sosyal hizmet müdahale yöntemlerinden biri de grupla sosyal çalışmadır. Grup çeşitleri, terapi, danışmanlık, karşılama ve hassasiyet, kişisel gelişim ve destek gibi çeşitlere ayrılmaktadır. Destek grupları benzer sorunları yaşayan insanların bir araya gelip sorunlarını paylaştıkları, birbirlerine tavsiye verdikleri ve destek sağladıkları homojen topluluklardır. Bu gruplar aracılığıyla bireyler yaşadıkları sorunları yalnızca kendilerinin yaşamadığını fark edebilmekte, benzer sorunları yaşayan kişileri gözlemleyebilmekte ve onların hikayelerini dinleme şansına erişebilmektedirler. Böylelikle diğer kişinin de kendisinin yaşadığı benzer sorunu nasıl çözdüğünü gözlemleyebilme ve yeni anlayışlar edinebilmektedirler. Ayrıca bilgi sahibi olmadığı konularda tavsiyeler alabilmekte ve yeni yaşam becerileri geliştirebilmektedirler (Maguire, 2001).

Bu gruplar büyük ebeveynlere; eğitim verme, sosyal destek sistemi kurmalarına yardım etme, bakım veren yüklerini azaltma, yalnızlık hislerini ve stres seviyelerini azaltma gibi konularda yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Littlewood, 2014).

Büyük ebeveynler çocuğun gelişimsel dönemleri ve bu dönemlerde yaşananlar hakkında bilgi verilip büyük ebeveynler bilinçlendirilmektedir. Böylelikle büyük ebeveynler torunlarını psiko-sosyal olarak daha iyi tanıyabilmektedirler. Bununla birlikte bakım vermenin duygusal etkileri, kişilerarası problemleri iletişim, kişisel bakım ve evde bakım becerileri hakkında da bilgi verilebilmektedir. Buradan edinilen bilgilerin doğru kullanımı sonucunda da büyük ebeveynler sorun çözme becerilerini geliştirebileceği düşünülmektedir (Roberto ve Qualls, 2003).

Mikro Boyutta Öneriler

Bu boyutta özellikle mikro sisteminde müdahaleye ihtiyaç duyan büyük ebeveynlere yardımcı olunabilmektedir. Vaka yönetimi paradigması ve aile danışmanlığının kullanımının da bu kişiler için oldukça işlevsel olduğu düşünülmektedir. Bu iki

yöntemin nasıl kullanılabilceği ve beklenen olumlu etkiler iki başlık halinde aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Vaka Yönetimi:

Vaka Yönetimi, çoklu sorunu olan kişilere ihtiyaçları olan kaynaklarla buluşturmak ve doğru müdahaleleri uygulamak için kullanılan bir paradigmadır. Kişinin sorunları değerlendirilirken günlük yaşam, ekonomik durum, iş/egitim durumu, sağlık durumu, sosyal destek sistemi ve serbest zaman gibi alanlarda hangi durumda olduğuna dair bilgi güçler yaklaşımından yararlanılarak toplanılmaktadır. Zamansal olarak da kişinin geçmişi, içinde bulunduğu durum ve gelecek vizyonu göz önünde bulundurulmaktadır (Pivoriene, 2007). Vaka yönetimi paradigması öncelikle kıt kaynaklara sahip çoklu problemleri olan büyük ebeveynler olmak üzere pek çok bakım veren büyük ebeveyn için oldukça uygun bir yöntemdir (Cox, 2007). Bir vaka yöneticisi de olan SHU ise psikolojik problem yaşayan kişiye danışmanlık hizmeti verebilmektedir

Büyük ebeveynler, psikolojik, sosyal, ekonomik ve aile içi iletişim vb. pek çok alanda çeşitli problemler yaşayabilmektedirler. Eğer büyük ebeveyn sosyal bir sorun yaşıyorsa sorunun temel nedenini kavrayan SHU kişileri sosyalleşebilmeleri için torun-büyük ebeveyn merkezlerine yönlendirmelidir. Bununla birlikte kişilere belediyelerin veya Sosyal Hizmet Merkezlerinin oluşturduğu büyük ebeveyn destek gruplarına katılmaları için aracı olmalıdır. Eğer büyük ebeveynlerin buldukları şehirlerde bu gibi merkezler veya gruplar yoksa SHU öncü bir rol üstlenerek bu gibi merkezlerin açılması ve destek gruplarının oluşturulması için girişimde bulunabilmelidir.

Bu kişiler finansal problemler yaşıyorsa sahip oldukları kriterler de göz önünde bulundurarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarına (SYDV), belediyelere ve çeşitli dernek veya vakıflara yönlendirebilirler. Aile içi sorunlar yaşanan ailelerde ise SHU' lar yine danışmanlık ve psiko-egitim gibi hizmetler vermenin yanı sıra danışmanlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için aileyi uygun danışmanlık hizmetleri alabilecekleri merkezlere sevk edilebilirler.

Özetle, vaka yöneticisi olarak çalışan sosyal çalışmacı birincil veya ikincil bakım veren büyük ebeveynlerin sorunlarını ekolojik perspektiften yararlanarak bütüncül bir bakış açısı ile değerlendirir. Sorunları doğru bir şekilde tespit eder. Ailenin destek ihtiyacına/ihiyaçlarına göre(sosyal, psikolojik, ekonomik) danışmanlık veya psiko-egitim gibi hizmetler vermenin yanı sıra aileyi uygun hizmet ve kaynaklarla bağlantılandırır. Uygulanan planın işleyip işlemediğini izler, meslek elemanları ve kurumlar arasında koordinatörlük yapar ve ailenin erişemediği hakları için

savunuculuk yapar. Vaka yöntemi paradigmasının doğası gereği hem birincil hem de ikincil bakım veren büyük ebeveynlerin yaşam kalitelerini arttıran bir araç olacağı düşünülmektedir.

Aile Danışmanlığı:

Hem aile kavramı hem de aile çeşitleri tarihsel süreç içerisinde ekonomik, kültürel vb. faktörlere göre değişmiştir. Yaygınlaşan aile türlerinden biri de büyük ebeveynlerin bakım verdiği ailelerdir. Büyük ebeveynlerin birincil veya ikinci bakım verdiği aileler de bir aile çeşididir. Her ailenin sorunları kendine özgü olduğu gibi bazı aile çeşitlerinin yaşadığı sorunların benzerliği de yadsınamaz bir gerçektir. Torunlarına birincil veya ikincil bakım veren aile sistemi içindeki sorunlar da kendi içlerinde benzerlik gösterebilmektedir. Bu durumda bu ailelerin de aile danışmanlığı hizmeti almasının oldukça yararlı bir yöntem olacağı düşünülmektedir.

Bu noktada aile danışmanlığı hizmeti veren SHU büyük ebeveyn temelli aile ve sorunları hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Hem birincil hem de ikincil bakım veren büyükleri sorunları hakkında ayrı ayrı bilgi sahibi olmalıdır. Bu iki grubun sorunları hakkında bilgi sahibi olmanın yanı sıra sorun çözme yöntemleri hakkında da bilgi sahibi olmalıdır.

Sağlıklı bir ailenin işlevsel olması gerekmektedir. Ailenin işlevselliğinin uygun seviyede devam etmesi için de aile dinamiklerini oluşturan rol, problem çözme, iletişim kurma, ilgi gösterme vb. dinamiklerin de sağlıklı bir şekilde işlemesi gerekmektedir. SHU aile sisteminde değişim sağlama noktasında kolaylaştırıcı, güçlendirici, destekleyici ve aracı olma gibi roller üstlenip aile sisteminin işlevsel hale gelmesi için yardımcı olabilmektedir (Mavili-Aktaş, 2004).

Özetle aile danışmanı olarak çalışan SHU aileyi kendi içindeki ve çevresindeki sistemlerle birlikte bütüncül olarak ekolojik perspektif temelinde değerlendirir. Bunun yanı sıra aile bireylerinin biyo-psiko-sosyal ve tinsel özelliklerini de göz önünde bulundurmaya ihmal etmez. Her bir bireyin ailenin işlevselliğini etkileyen alanlarda(roller, iletişim, gerekli ilgiyi gösterebilme vb.) konularda ne kadar yeterli olduklarını inceler. Bu doğrultuda tespit ettiği sorunlara müdahale ederek aile sisteminin dengeye gelmesini sağlar. Bu doğrultuda yapılan aile danışmanlığı hizmetinin torun bakımı veren büyük ebeveynler sorunlarının çözümü noktasında oldukça önemli ve etkili bir araç olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ VE ARAŞTIRMA ÖNERİLERİ

Türkiye’de hem sosyal hizmet literatüründe hem de sosyal politika ve sosyal hizmet alanındaki büyük ebeveyn ve torun bakımı ile ilgili var olan açıklık araştırmacıların

dikkatini çekmiştir. Dolayısıyla bu çalışma hem bir farkındalık oluşturmak hem de ileride yapılacak çalışmalar için fikir oluşturulması nedeniyle literatürdeki bilgilerden yararlanılarak yapılmıştır.

Bu makalede torun bakımı veren büyük ebeveynler ile ilgili genel bilgi verilmiş sonrasında hayatlarını etkileyen psiko-sosyal sorunlardan bahsedilmiştir. Büyük ebeveynlerin; bakım verme yoğunluğu, sosyo-ekonomik durum, psikolojik iyilik hali ve algı şekli gibi faktörlere göre çeşitli sorunlar yaşayabildikleri anlaşılmıştır. Büyük ebeveynlerin yaşadıkları psiko-sosyal sorunların çözülebilmesi amacıyla sosyal hizmetin 3 boyutunda öneriler verilmiştir. Öncelikle alanda var olan bilgi ve politika eksikliği göz önünde bulundurularak makro boyutta öneriler sunulmuştur. Bu nedenle ilk olarak “Torun Bakımı Veren Büyük Ebeveyn Haritası”nın çıkarılması ve böylelikle hem sosyo-demografik hem de psiko-sosyal ihtiyaçların elde edilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir. Daha sonra alınan bilgiler doğrultusunda “Büyük Ebeveyn Temelli Aile Danışmanlığı Hizmeti Programı”nın oluşturulması tavsiye edilmiştir. Bu doğrultuda yerel yönetimlerin önemli bir parçası olan belediyelerin de yetki ve imkanlarını kullanarak büyük ebeveynlerin yaşam kalitelerini arttıran uygulamalara katkı sağlamalarının önemi ve gerekliliğinden bahsedilmiştir. Mezzo boyutta ise Türkiye’de hayata geçmesi beklenen okul sosyal hizmetinin büyük ebeveynlerin yaşam kalitesini dolaylı olarak nasıl etkileyebileceğine dair bilgiler verilmiştir. Yine yaygın olarak kullanılmayan grupla sosyal hizmet yönteminin kullanılmasının etkisine vurgu yapılmıştır. Son olarak mikro boyutta aile danışmanlığı hizmetleri ve vaka yönetimi paradigması kullanımının da büyük ebeveynlerin sorunlarının çözümü noktasında nasıl rol oynadığına dair açıklamalar yapılmıştır.

Bununla birlikte var olan bilgi açığının kapatılması ve hem sosyal politika hem de sosyal hizmet uygulamalarına katkı sağlaması açısından konu ile ilgili araştırmaların sayısının artması gerektiği düşünülmektedir. Torun bakımı veren büyük ebeveynlerle ilgili yapılan çalışmaların sayısı uluslararası literatüründe her geçen gün artmaktadır. Ancak ulusal sosyal hizmet literatüründe torun bakımı veren büyük ebeveyn ile ilgili yapılan çalışmaya rastlanamamıştır. Bu açığın kapatılması adına yeni çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Uluslararası sosyal bilimler literatüründe bu alanda hem birincil hem de ikincil bakım veren büyük ebeveynlerle ilgili yapılan çalışmalar olduğu gibi (bkz. Hayslip, Patricia ve Kaminski, 2005) yapılan çalışmaların genel olarak birincil bakım veren büyük ebeveynler (bkz: Edwards ve Daire, 2006; Bachman ve Chase-Lansdale, 2005) ve daha az oranda ikincil bakım veren büyük ebeveynlerle (bkz. Triado, vd., 2014) yapıldığı görülmektedir.

Yapılacak çalışmanın genel bilgiler içeren literatüre dayalı çalışmalar olmadığı takdirde evrenin mutlaka birincil veya ikincil büyük ebeveynler çerçevesinde sınırlama yapılarak çalışılması gerektiği düşünülmektedir. Zira birincil ve ikincil bakım veren büyük ebeveynlerin yaşam tarzları ve sorunları farklı olabilmektedir. Ayrıca büyük ebeveynlerin hangi nedenle bakım verdikleri de dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra, etnik ve kültürel farklılıkların göz önünde bulundurulması da büyük ebeveynlerin içinde buldukları durum ve ihtiyaçlarının anlaşılabilmesi adına büyük önem taşımaktadır (Hayslip, vd. 2005). Sosyal hizmetin kültüre duyarlı olan doğası da göz önünde bulundurulduğunda yapılacak araştırmadaki örneklem grubunun belli bir kültüre veya etnik kimliğe ait büyük ebeveynlerden oluşması önem taşımaktadır. Bunun yanı sıra Mahne ve Huxhold (2014) eğitim seviyesi düşük olan büyük ebeveynlerin stresli durumlara daha açık ve stresle baş etme kapasitelerinin de daha düşük olabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca pek çok büyük ebeveyn ekonomik problemlerle de karşı karşıya kalabilmektedir (Simmons ve Dye, 2003). Dolayısıyla çalışma yapılırken ebeveynlerin sosyo-ekonomik durumları da dikkate alınmalıdır. Sosyal hizmet bakış açısı ile yapılacak çalışmalarda da öncelikle büyük ebeveynlerin torun bakımı vermeleri sonucu hayatlarının nasıl etkilendiği ve psiko-sosyal-ekonomik durumları ortaya çıkarılmalıdır. Daha sonra bu bilgiler doğrultusunda ihtiyaç duydukları destek sistemleri ve sosyal hizmet programları oluşturulmalıdır. Bununla birlikte torun bakımı veren büyük ebeveynlerin aile işlevselliklerinin de ne kadar sağlıklı olduğu büyük bir merak konusudur. Bu nedenle bu tip ailelerin aile işlevselliklerinin tespit edilmesi, işlevselliği etkileyen noktaların ortaya çıkarılması ve bu doğrultuda çözüm önerilerinin geliştirilmesi tavsiye edilmektedir. Son olarak elbette sosyal hizmet uygulamalarının temeli olan sosyal politika ile ilgili yapılacak olan çalışmalara da eğilinmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bachman, H. J., & Chase-Lansdale, P. L. (2005). Custodial grandmothers' physical, mental, and economic well-being: Comparisons of primary caregivers from low-income neighborhoods. *Family Relations*, 54, 475-487.
- Baker, L. A., Silverstein, M., & Putney, N. M. (2008). Grandparents Raising Grandchildren in the United States: Changing Family Forms, Stagnant Social Policies. *Journal of Societal & Social Policy*, 7, 53-69.
- Blustein, J., Chan, S., & Guanais, F. C. (2004). Elevated Depressive Symptoms among Caregiving Grandparents. *Health Services Research*, 39(6), 1671-1690.

- Cox, B., C. (2002). Empowering African American Custodial Grandparents. *Social Work*, 47(1), 45–54
- Cox, B., C. (2007). Grandparent-Headed Families: Needs and Implications for Social Work Interventions and Advocacy. *Families in Society: The Journal of Contemporary Social Services*, 88(4), 561-566.
- DiGessa, G., Glaser, K., Price, D., Ribe, E., & Tinker, A. (2016). What drives national differences in intensive grandparental child care in Europe?. *The Journals of Gerontology*, 71, 141–153.
- Dowdell, E. B. (1995). Caregiver burden: Grandmothers raising their high risk grandchildren. *Journal of Psychosocial Nursing*, 33, 27–30.
- Dubowitz H, Sawyer, R.,J. (1994). School behavior of children in kinshipcare. *Child Abuse and Neglect*, 18, 899–911.
- Edwards, O. W., & Daire, A. P. (2006). School-age children raised by their grandparents: Problems and solutions. *Journal of Instructional Psychology*, 33, 113–119.
- Erikson E. (1982). *The Life Cycle Completed: A Review*. New York, NY: WW Norton Colnc.
- Esenler Belediyesi. (2016). Dede Torun Yaşam Merkezleri Açılıyor. 10.07.2018 tarihinde erişim sağlandı. <https://www.esenler.bel.tr/tr/icerik/31/3645/dedetorun-yasam-merkezi-aciliyor.aspx>
- Fuller-Thomson, E., & Minkler, M. (2001). American grandparents providing extensive childcare to their grandchildren: Prevalence and profile. *The Gerontologist*, 41, 201–209.
- Giarrusso, R., Silverstein, M., & Feng, D. (2000). Psychological costs and benefits of raising grandchildren: Evidence from a national survey of grandparents. İçinde C. Cox (Ed.), *To grandmother's house we go and stay: Perspectives on custodial grandparents* (s. 71–90). New York: Springer.
- Gladstone, J. W., Brown, R. A., Fitzgerald, K. J. (2009). Grandparents raising their grandchildren: Tensions, service needs and involvement with child welfare agencies. *International Journal of Aging and Human Development*, 69, 55-78.
- Grant, R., Gordon, S. G., & Cohen, S. T. (1997). An innovative school-based intergenerational model to serve grandparent caregivers. *Journal of Gerontological Social Work*, 28(1–2), 47 – 61.
- Grant, R. (2000). The special needs of children in kinshipcare. *Journal of Gerontological Social Work*, 33(3), 17 –33.
- Hayslip, B., Patricia, L., & Kaminsky, P. (2005). Grandparents raising their grandchildren. The Review of Literature and Suggestion for Practice, *Gerontologist*, 45, 262-269.
- Hayslip, B., & Patrick, J. (Ed.) (2003). *Working with custodial grandparents*. New York: Springer.
- Jarolmen, J. (2017). Okul Sosyal Hizmeti Bir Uygulama Kılavuzu (Çev. Ed: Yasemin Özkan). Ankara: Nika Yayınevi.

- Jendrek, M. (1994). Grandparents who parent their grandchildren: Circumstances and decisions. *The Gerontologist*, 34, 206–216.
- Jenkins, B. (2010). Grandparent child care in Australia: A literature review. *Elder Law Review*, 6, 1–19.
- Kelley, S. J. (1993). Caregiver stress in grandparents raising grandchildren. *Journal of Nursing Scholarship*, 25(4), 331-337.
- Kelley, S. J., Whitley, D. M., Sipe, T. A., Yorker, B. C., (2000). Psychological distress in grandmother kinship care providers: The role of resources, social support and physical health. *Child Abuse & Neglect*, 24, 311-321.
- Kim, H.-J., Kang, H., & Johnson-Motoyama, M. (2017). The psychological well-being of grandparents who provide supplementary grand child care: A systematic review. *Journal of Family Studies*, 23, 118-141.
- Lennartsson, C., & Silverstein, J. (2001). Does engagement with life enhance survival of elderly people in Sweden? The role of social and leisure activities. *Journal of Gerontology*, 56(6), 335–342.
- Littlewood, K. A. (2014). Grand families Outcome Workgroup's (GrOW) review of grand families support groups: An examination of concepts, goals, outcomes and measures. *GrandFamilies: The Contemporary Journal of Research, Practice and Policy*, 1(1), 32-55.
- Maguire, L. (2001). *Clinical social work: Beyond generalized practice with individuals, groups, and families*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole, Thomson Learning.
- Mignon, S. I., & Holmes, W. M. (2013). Substance abuse and mental health issues within Native American grandparenting families, *Journal of Ethnicity in Substance Abuse*, 12 (3): 210–227.
- Mahne, K. & Huxhold, O. (2015). Grandparenthood and subjective well-being: Moderating effects of educational level, *The Journals of Gerontology*, 70(5), 782-792.
- McGarrigle, C. A., Timonen, V., & Layte, R. (2018). Choice and constraint in the negotiation of the grandparent role: A mixed methods study. *Gerontology and Geriatric Medicine*, 4, 1-12.
- Moore, S.M., & Rosenthal, D.A. (2015). Personal growth, grandmother engagement and satisfaction among non-custodial grandmothers. *Aging & Mental Health*, 19(2), 136-143.
- Muller, Z., & Litwin, H. (2011). Grandparenting and psychological well-being: How important is grandparent role centrality? *European Journal of Ageing*, 8, 109-118.
- Fuller-Thomson, E., Minkler, M., (2001). American Grandparents Providing Extensive Child Care to Their Grandchildren: Prevalence and Profile, *The Gerontologist*, 41(2), 201–209.
- Myhra, L., L., Wieling, E., Grant, H. (2015). Substance use in American Indian family relationships: Linking past, present, and future. *The American Journal of Family Therapy*, 43(5), 413-424.
- Pivorienė, J. (2007). Atvejo vadyba socialinio darbo metodikoje. *Socialinis Darbas*, 6(1), 68-75.

- Pursaklar Belediyesi. (2018). Dede Torun Evleri. 10. 10. 2018 tarihinde erişim sağlandı. <https://www.pursaklar.bel.tr/hizmetlerimiz/dede-torun-evleri>.
- Roberto, K. and Qualls, S. (2003). Intervention strategies for grandparents raising grandchildren: lessons learned from the caregiving literature. İçinde Hayslip ve Patrick (Ed.), *Working with custodial grandparents* (s. 13-26). New York: Springer.
- Sands, G., R. Goldberg-Glen, R., Thornton, L., P. (2005). Factors associated with the positive well-being of grandparents caring for their grandchildren. *Journal of Gerontological Social Work*, 45 (4), 65-82.
- Seruwagi, K., G., Ssuubi, F., Ochen, A., E. (2016). Support System for Grandparents Caring for Children of Prisoner in Developing Countries. *European Journal of Reseach in Social Science*, 4(5), 41-58.
- Simmons, T., & Dye, J. L., & (2003). Grandparents living with grand children, 2000. Washington, DC: US Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, US Census Bureau.
- Smorti, M., Tschiesner, R., Farneti, A. (2012). Grandparents-grand children relationship. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, 895–898.
- Solomon, C. J., &Marx, J., (1995). "To grandmother's house we go:" Health and school adjustment of children raised solely by grandparents. *The Gerontologist*, 35, 386-394.
- Tomaka J, Thompson S, Palacios R. (2006). The relation of social isolation, loneliness, and social support to disease out comes among the elderly. *Journal of Aging and Health*, 18: 359–84.
- Triadó, C., Villar, F., Celdrán, M., &Solé, C. (2014). Grandparents who provide auxiliary care for their grand children: Satisfaction, difficulties, and impact on their health and well being. *Journal of Intergenerational Relationships*, 12(2), 113–127.
- TUİK. (2009-2018). İşgücü İstatistikleri. 10.10.2018 tarihinde erişim sağlandı. www.tuik.gov.tr.
- Wohl, E., Lahner, J., &Jooste, J. (2003). Group processes among grandparents raising grand children. İçinde Hayslip& Patrick (Ed.), *Working with custodial grandparents* (s. 195–212). New York: Springer.